

Monika A. Król

Uniwersytet Łódzki

mkrol@wpia.uni.lodz.pl

ORCID: 0000-0001-9689-2266

<https://doi.org/10.26881/gsp.2023.4.05>

Zagrożenia dla środowiska związane ze zmianami klimatu a podmiotowe prawo do środowiska w świetle prawa międzynarodowego

Wprowadzenie

Jednym z globalnych wyzwań współczesnego prawa ochrony środowiska pozostaje przeciwdziałanie skutkom i dostosowanie do zmian klimatu. Obok nieracjonalnego zarządzania zasobami naturalnymi, zanieczyszczenia powietrza, ziemi i wody, niewłaściwej gospodarki chemikaliami i odpadami, a także wynikającej z tego utraty różnorodności biologicznej czy spadku usług świadczonych przez ekosystemy, zmiany klimatu mogą zakłócać korzystanie z bezpiecznego, czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska. W konsekwencji szkody wyrządzone w środowisku mają negatywne skutki, zarówno bezpośrednie, jak i pośrednie, dla skutecznego korzystania z wszystkich praw człowieka.

Jak podkreślono w kilku rezolucjach Rady Praw Człowieka ONZ (United Nations Human Right Council, HRC) odnoszących się do środowiska¹, zmiany klimatu mają wiele konsekwencji dla skutecznego korzystania z praw człowieka. Ekstremalne zjawiska atmosferyczne mogą powodować m.in.: 1) ograniczenia prawa do życia; 2) obniżenie poziomu i jakości produkcji rolnej, co ma wpływ na prawo do żywności czy prawo do odpowiedniej żywności; 3) degradację elementów środowiska i spadek usług ekosystemowych, oznaczającą ograniczenie prawa do zasobów naturalnych, co wpływa na podmiotowe prawo do środowiska.

Dane gromadzone na poziomie międzynarodowym dają podstawy do wskazania, że degradacja gleb, utrata różnorodności biologicznej oraz szkody wyrządzone ekosystemom mogą mieć katastrofalne i rozproszone geograficznie konsekwencje dla jakości życia społeczności lokalnych, rolników i osób zamieszkujących obszary

---

¹ HRC Resolution 46/7 Human rights and the environment on 23 March 2021, A/HRC/RES/46/7 (dalej: HRC Resolution 46/7); HRC Resolution 37/8 Human rights and the environment on 22 March 2018, A/HRC/RES/37/8; czy HRC Resolution 34/20 Human rights and the environment on 24 March 2017, A/HRC/RES/34/20.

wiejskie², które są bezpośrednio uzależnione od produktów lasów, rzek, jezior, terenów podmokłych i oceanów w zakresie dostarczanej żywności czy zasobów naturalnych, co powoduje dalszą nierówność i marginalizację społeczności lokalnych.

W doktrynie prawa ochrony środowiska Janina Ciechanowicz-McLean³ stawia pytanie, czy prawo międzynarodowe dysponuje w XXI w. efektywnymi instrumentami rozwiązywania globalnych problemów i jaki powinien być charakter tych instrumentów. Zdaniem autorki pojawiające się w skali całego świata zagrożenia środowiska spowodowały powstanie globalnego prawa środowiska, gdzie wzrasta rola i liczba międzynarodowych konwencji, także w zakresie zmian klimatu⁴. Autorka wskazuje cztery kierunki rozwoju tego prawa, wśród których odnajdujemy urzeczywistnienie prawa człowieka do życia w odpowiednim ekologicznie środowisku. Podejmując się kontynuacji wskazanej przez autorkę tezy, badania skoncentrowano na ukazaniu wpływu zmian klimatu na podmiotowe prawo do środowiska w aktach i dokumentach przyjmowanych na poziomie międzynarodowym⁵. Poszukiwanie odpowiedzi na podstawowe pytanie badawcze wymagało analizy i oceny aktów i dokumentów prawnomiędzynarodowych dotyczących praw człowieka w zakresie, w jakim odnoszą się one do prawa do środowiska i jego elementów: wody, powierzchni ziemi, czystego powietrza oraz prawa do bezpiecznego, stabilnego klimatu. Główny nurt rozważań wymagał uprzedniej analizy podstawowych kategorii pojęciowych prawa ochrony klimatu⁶ oraz odniesienia tych kategorii do kwestii usług ekosystemowych.

² UN Declaration on the Rights of Peasants and Other People Working in Rural Areas, Resolution adopted by the General Assembly on 17 December 2018, A/RES/73/165, dalej: Deklaracja NZ w sprawie praw chłopów.

³ J. Ciechanowicz-McLean, *Globalne prawo ochrony środowiska*, Gdańsk 2021, s. 15.

⁴ *Ibidem*, s. 154–155.

⁵ Przez pojęcie „akt prawnomiędzynarodowy” rozumie się przejaw woli przypisany podmiotowi lub podmiotom prawa międzynarodowego, z którym prawo międzynarodowe wiąże określone skutki prawne. Badania obejmują akty o charakterze powszechnym i prawotwórczym obowiązujące *pro foro externo*, do takich należą umowy międzynarodowe (m.in. konwencje) i uchwały prawotwórcze organizacji międzynarodowych tworzone dla państw. W teorii prawa międzynarodowego dominuje pogląd, iż niektóre typy uchwał organów organizacji międzynarodowych nie są aktami prawnymi (normatywnymi) i są zaliczane do *soft law*. Z tego względu w niniejszym opracowaniu rezolucje organizacji międzynarodowych (m.in. uchwały Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych i Rady Praw Człowieka ONZ określono jako dokumenty o charakterze zaleceń. Zob. W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014, s. 33–34; W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2020, s. 31–32, 121–124, 177–178, a także B. Krzan, *Akty jednostronne organizacji międzynarodowych [w:] Istota źródła w porządku prawa międzynarodowego*, red. J. Kolasa, Wrocław 2016, s. 127–137.

⁶ W polskiej doktrynie prawa pojawiają się trzy grupy poglądów. Zgodnie z pierwszym mamy do czynienia z tworzeniem się prawa klimatycznego (*in statu nascendi*), tak: M. Adamczak-Retecka, *Odpowiedzialność odszkodowawcza za szkody klimatyczne z perspektywy prawa Unii Europejskiej*, Gdańsk 2017, s. 29 i 76. Dostrzegamy pogląd o wyodrębnianiu prawa ochrony klimatu czy wręcz wykraczaniu kwestii adaptacji do zmian klimatu poza prawo ochrony środowiska, zob. M. Stoczkiewicz, *Prawo ochrony klimatu w kontekście praw człowieka*, Warszawa 2021, s. 26 i wskazana tam literatura. Inaczej J. Ciechanowicz-McLean, *Instrumenty prawne ochrony klimatu przed i w Europejskim Zielonym Ładzie*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2021, nr 3, s. 9. Autorka w swoich rozważaniach o instrumentach prawnych ochrony klimatu przyjmuje ich rozumienie jako jednych z wielu instrumentów prawa ochrony

1. Klimat i zmiany klimatu

Klimat stanowi element przyrodniczy środowiska, jest integralną częścią zasobów naturalnych danego obszaru, a jego zmiana może wpłynąć na stan bioty⁷, życie ludzi oraz wykonywanie działalności gospodarczej. Klimat w wąskim ujęciu jest zwykle definiowany⁸ jako średnia pogody, czyli statystyczny opis w kategoriach średniej, uwzględniający zmienności odpowiednich wielkości w okresie czasu od miesięcy do milionów lat⁹. W szerszym ujęciu klimat oznacza pewien stan systemu klimatycznego. W literaturze przedmiotu¹⁰ pojęcie „system klimatyczny” definiuje się jako system globalny, uzależniony od pięciu elementów: atmosfery, hydrosfery, kriosfery, litosfery i biosfery. Elementy te są ze sobą powiązane różnymi sprzężeniami, jednakże największy wpływ na zmiany klimatu wywiera zmiana składu chemicznego atmosfery, związana z emisją zanieczyszczeń do powietrza. System klimatyczny zmienia się w czasie pod wpływem swojej własnej wewnętrznej dynamiki oraz z powodu czynników zewnętrznych, takich jak erupcje wulkanów, wahania słoneczne, wymuszenia orbitalne oraz czynniki antropogeniczne, do których zalicza się zmiany składu atmosfery, ale też zmiany w użytkowaniu ziemi.

Teoretyczne koncepcje naukowe znalazły odzwierciedlenie w aktach prawa międzynarodowego. W art. 1 ust. 3 Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych

---

środowiska, ponieważ klimat jest jednym z elementów środowiska. W innym miejscu wskazuje interdyscyplinarność prawa ochrony klimatu. Jej zdaniem jest to obszar graniczący z prawem ochrony środowiska, prawem gospodarczym, prawem administracyjnym, czy prawem finansowym. Autorka proponuje zaliczenie prawa ochrony klimatu do gospodarczego prawa środowiska, zob. J. Ciechanowicz-McLean, *Węzłowe problemy prawa ochrony klimatu*, „Studia Prawnoustrojowe” 2017, t. 37, s. 10–11. Podobny spór istnieje w doktrynie czeskiej i niemieckiej. Za wyodrębnieniem wypowiedział się M. Michalovič, *Vzostup klimatického práva* [w:] *Právo Životního Prostředí Ve 3. Tisíciletí: Výzvy, Přístupy, Nástroje*, red. M. Damohorský, V. Radeckí, V. Stejskal, Praha 2022, s. 11–19, natomiast zalicza prawo ochrony klimatu do prawa ochrony środowiska F. Kerschner, *Climate Protection – Law: Quo Vadis?* [w:] *Adaptation to climate change from the perspective of private and public (international, European and national) law*, red. M. Damohorský, F. Kerschner, V. Stejskal, E.M. Wagner, Beroun 2021, s. 105. Rozważając analizowane poglądy, dostrzega się niezaprzeczalny rozrost regulacji prawnej odnoszącej się do przeciwdziałania skutkom zmian klimatu na szczeblu międzynarodowym, unijnym i krajowym, które wymagają podjęcia szczegółowych badań naukowych, a to uzasadnia wyodrębnienie tego działu prawa ze względu na przedmiot. Jednakże regulacje prawne odnoszące się do prawa klimatycznego dotyczą poszczególnych elementów biosfery: powietrza, wód, gruntów czy różnorodności biologicznej, a zatem niewątpliwie stanowią element prawa ochrony środowiska.

⁷ Biota to flora i fauna występująca na danym obszarze, *Dictionary of Global Climate Change*, red. W.J. Maunder, Berlin–Heidelberg 2013, s. 22.

⁸ *Annex VII: Glossary* [w:] IPCC, *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge–New York 2021, s. 2222, https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_AnnexVII.pdf [dostęp: 10.09.2023]; dalej: IPCC 2021, *Annex VII: Glossary*.

⁹ Klasyczny okres uśredniania tych zmiennych, zgodnie z definicją Światowej Organizacji Meteorologicznej (The World Meteorological Organization), wynosi 30 lat. Przez odpowiednie wielkości przyjmuje się najczęściej zmienne powierzchniowe, takie jak temperatura, opady i wiatr.

¹⁰ IPCC 2021, *Annex VII: Glossary*, s. 2224 czy Z. Karaczun, L. Indeka, *Ochrona środowiska*, Warszawa 1996, s. 129–131.

w sprawie zmian klimatu¹¹ definiuje się pojęcie „system klimatyczny” jako całość atmosfery, hydrosfery, biosfery i geosfery oraz ich wzajemne oddziaływanie. Jak wskazuje Marcin Stoczkiewicz¹², odpowiednikiem pojęcia „system klimatyczny” w prawie unijnym jest pojęcie „klimat”, które jest używane w wielu aktach prawa wtórnego oraz dokumentach wyznaczających ramy polityki klimatycznej w kontekście celu, jakim jest ochrona systemu klimatycznego w konwencji klimatycznej.

Pojęcie „zmiana klimatu” w dokumentach IPCC jest definiowane jako zmiana stanu klimatu, możliwa do zidentyfikowania poprzez zastosowanie testów statystycznych, zmiana średniej lub jako zmienność właściwości klimatu, która utrzymuje się przez dłuższy czas, zwykle dziesiątki lat lub dłużej¹³. Pogoda jest codziennym przejawem klimatu. Klimat danego regionu jest określany jako średnie wielokrotne warunki pogodowe z uwzględnieniem zmian sezonowych¹⁴. Zmiana klimatu może być spowodowana naturalnymi procesami, zarówno poprzez czynniki wewnętrzne, jak i zewnętrzne, takie jak: modulacje cykli słonecznych, wybuchy wulkanów i trwałe antropogeniczne zmiany w składzie atmosfery lub w użytkowaniu ziemi¹⁵. W art. 1 ust. 2 konwencji klimatycznej zmianę klimatu definiuje się jako zmianę, która jest przypisywana bezpośrednio lub pośrednio działalności człowieka, zmienia skład globalnej atmosfery i jest odróżniana od naturalnej zmienności klimatu, obserwowanej w porównywalnych okresach. Konwencja klimatyczna wprowadza wyraźnie rozróżnienie między zmianą klimatu powodowaną przez działalność człowieka, zmieniającą skład atmosfery, a zmiennością klimatu z przyczyn naturalnych.

W art. 191 ust. 1 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej¹⁶ pojęcie „zmiana klimatu” jest odnoszone do określenia celu polityki UE dotyczącej zwalczania tych zmian. Jest to jedno z pojęć o największym znaczeniu, dlatego często prawo ochrony klimatu nazywane jest prawem zmian klimatu, czyli dziedziną, która ma na celu zapobieganie negatywnym skutkom działalności człowieka¹⁷. Wpływem zmian klimatu określa się konsekwencje zagrożeń dla środowiska i ludzi, w których ryzyka wynikają z interakcji związanych z klimatem (w tym ekstremalnymi zjawiskami pogodowymi), narażeniem czy zwiększoną podatnością na nie. Wpływ zmian klimatu może być zarówno: bezpośredni, jak i pośredni (ten obejmuje zwłaszcza wpływ na zdrowie ludzi); krótkotrwały i długotrwały; może obejmować zarówno kontynentalnie, jak i regionalnie zróżnicowane skutki¹⁸.

¹¹ Ramowa konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzona w Nowym Yorku dnia 9 maja 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 53, poz. 238, dalej: konwencja klimatyczna), ratyfikowana przez Polskę w 1996 r.

¹² M. Stoczkiewicz, *Prawo ochrony klimatu...*, s. 20–21.

¹³ IPCC 2021, *Annex VII: Glossary*, s. 2222.

¹⁴ J. Cowie, *Zmiany klimatyczne. Przyczyny, przebieg i skutki dla człowieka*, Warszawa 2007, s. 4 czy M. Kistowski, *Klimat [w:] Leksykon ochrony środowiska*, red. J. Ciechanowicz-McLean, Warszawa 2009, s. 92.

¹⁵ IPCC 2021, *Annex VII: Glossary*, s. 2222.

¹⁶ Wersja skonsolidowana: Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 47.

¹⁷ J. Ciechanowicz-McLean, *Węzłowe problemy...*, s. 7, 10.

¹⁸ IPCC 2021, *Annex VII: Glossary*, s. 2222. Do długoterminowych skutków zmian klimatu zalicza się zmniejszenie się ilości lodu morskiego i zwiększone rozmarzanie wiecznej zmarzliny, wzrost liczby

Oddziaływania klimatu odnoszą się do wpływu na życie, gospodarstwa domowe, zdrowie i dobrobyt, ekosystemy i gatunki, systemy gospodarcze, społeczne i kulturowe, usługi (w tym usługi ekosystemowe) oraz infrastrukturę. Skutki zmian klimatu mogą być określane jako konsekwencje czy rezultaty i mogą być zarówno korzystne, jak i niekorzystne¹⁹. Artykuł 1 ust. 1 konwencji klimatycznej definiuje „negatywne skutki zmian klimatu”, które w rozumieniu tego przepisu oznaczają przekształcenia spowodowane zmianami klimatu w środowisku fizycznym lub biocie, mające znaczący szkodliwy wpływ na skład, odporność lub wydajność naturalnych sterowanych ekosystemów lub na działanie systemów socjoekonomicznych albo na zdrowie i dobrobyt człowieka. Zobowiązania do redukcji gazów cieplarnianych, przyjęte w 1998 r. Protokołem z Kioto²⁰, wprowadziły limity emisji dla państw stron konwencji klimatycznej, a ponadto Protokół z Kioto w art. 2 ust. 1 lit. a wskazuje konieczność wdrożenia wielu instrumentów prawnych. Obok generalnych założeń wzmocnienia krajowych polityk ograniczenia emisji w przepisie tym wskazano obowiązek rozwoju źródeł energii odnawialnej czy redukcji emisji z transportu, a także promocji zrównoważonych form rolnictwa.

Negatywne oddziaływanie klimatu jest zróżnicowane. Powszechnie utożsamiamy zmiany z ociepleniem klimatu. Nasilające się anomalie pogodowe w trzeciej dekadzie XXI w. stanowią potwierdzenie coraz szybciej postępujących zmian klimatu²¹. Rosnąca globalna temperatura z wysokim prawdopodobieństwem w najbliższym czasie osiągnie lub nawet przekroczy 1,5°C²². Poza wpływem na powietrze emisji gazów cieplarnianych zmiany klimatu oznaczają zmniejszenie ilości opadów w wielu strefach geograficznych. Wpływa to na ekosystemy lądowe, dostęp ludzi i zwierząt do wody pitnej oraz poziom plonów. Jak wskazuje Anna Przyborowska-Klimczak²³, powszechniejsze konsekwencje niż wzrost temperatury mają zmiany dotyczące dostępu do zasobów wody słodkiej, zarówno nadmiary (powodzie), jak i niedobory wody, powodujące w niektórych rejonach świata ekstremalne susze. Zmiany klimatu mogą też oznaczać utrudnienia w dostępie do innych zasobów naturalnych m.in. zasobów gruntów w krajach rozwijających się²⁴.

---

okresów upalnych i intensywnych opadów oraz zmniejszenie zasobów wodnych w regionach półsucznych, IPCC, *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Summary for Policymakers. Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge–New York 2022, s. 9–13, <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-ii/> [dostęp: 10.09.2023]; dalej: IPCC 2022.

¹⁹ IPCC 2021, *Annex VII: Glossary*, s. 2235.

²⁰ Protokół z Kioto do Ramowej konwencji Narodów Zjednoczonych w sprawie zmian klimatu, sporządzony w Kioto dnia 11 grudnia 1997 r. (Dz. U. z 2005 r. Nr 203, poz. 1684; dalej: Protokół z Kioto).

²¹ W dniu 1 stycznia 2023 r. odnotowano temperaturowy rekord Polski. Na stacji meteorologicznej IMGW w Gluchołazach (woj. opolskie) temperatura wynosiła aż 18,7°C o godzinie 4:10 czasu urzędowego w Polsce. Komunikat METEO, IMGW-BIP METEO POLSKA z 10:48 z dnia 1 stycznia 2023 r.

²² IPCC 2022, s. 8.

²³ A. Przyborowska-Klimczak, *Zagrożenia związane ze zmianami klimatycznymi i przeciwdziałanie ich negatywnym skutkom na forum międzynarodowym* [w:] *Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń*, red. J. Symonides, Warszawa 2010, s. 433.

²⁴ G. Parola, *The dangerous rise of Land Grabbing through Climate Change Mitigation policies: the examples of Biofuel and REDD+*, „Revista de Estudos Constitucionais, Hermenêutica e Teoria o Direito” 2020, nr 12(3), s. 568–582.

Ta sytuacja stanowi także zagrożenie dla bezpieczeństwa żywnościowego, co dotyczy 70% światowego rolnictwa, zwłaszcza na obszarach, które są zasilane wodami opadowymi²⁵. Raporty Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka (High Commissioner for Human Rights, HCHR) odnoszące się do oceny związków między zmianami klimatycznymi a prawami człowieka (w tym prawem do żywności)²⁶, wskazywały na duży wpływ zmian klimatu na potencjał produkcji żywności, zwiększający się wraz ze wzrostem średniej globalnej temperatury w zakresie od 1°C do 3°C, nasilający się zwłaszcza na średnich i wysokich szerokościach geograficznych. W deklaracji NZ w sprawie praw chłopów Zgromadzenie Ogólne wyraziło zaniepokojenie obciążeniem spowodowanym przez degradację środowiska i zmiany klimatu dla osób pracujących w rolnictwie. Należy także zauważyć, że w krajach rozwijających się większość osób żyjących w ubóstwie mieszka na obszarach wiejskich i polega na działalności rolniczej zarówno w celu zapewnienia żywności dla swoich rodzin, jak i generowania dochodów²⁷. Wszystkie te przewidywania potwierdza szósty raport IPCC w sprawie zmian klimatu z 2022 r.²⁸, w którym zauważono, że skutki zmian klimatycznych mają negatywny wpływ na rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo i akwakulturę, coraz bardziej utrudniając wysiłki zmierzające do zaspokojenia podstawowych potrzeb ludzkich.

Janina Ciechanowicz-McLean i Maciej Nyka²⁹ wskazali na początku drugiej dekady XXI w., iż ochrona praw człowieka i ochrona środowiska wraz z osiągnięciem pokoju i bezpieczeństwa to fundamentalne wartości współczesnego społeczeństwa międzynarodowego. Prawa te są od siebie zależne, stąd w ostatnich latach nastąpiło silniejsze powiązanie tematyki zmian klimatu i globalnego bezpieczeństwa, bo skutkiem negatywnego oddziaływania klimatu mogą być masowe migracje i uchodźstwo klimatyczne, spory graniczne, utrata terytoriów czy rywalizacja w dostępie do zasobów³⁰.

²⁵ IPCC, *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Geneva 2015, s. 15–16 i 69, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/SYR_AR5_FINAL_full_wcover.pdf [dostęp: 10.09.2023] czy UNEP, *Global Environment Outlook – GEO-6: Healthy planet, healthy people*, Nairobi 2019, s. 202, 208, dalej: GEO-6.

²⁶ UNHRC, *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights*, 15.01.2009, A/HRC/10/61, motive 25, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/103/44/PDF/G0910344.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.09.2023]; dalej: UNCHR 2009, czy OHCHR, 2009 Report on Activities and Results, s. 23, https://www.ohchr.org/sites/default/files/L_OHCHR_Rep_2009_complete_final.pdf [dostęp: 10.09.2023].

²⁷ UNGA, *Right to food: note by the Secretary-General. Interim report of the special Rapporteur on the right to food*, 5.08.2015, A/70/287, motive 30, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Food/A-70-287.pdf> [dostęp: 10.09.2023].

²⁸ IPCC 2022, s. 48.

²⁹ J. Ciechanowicz McLean, M. Nyka, *Human rights and the environment*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 3, s. 83.

³⁰ S. Kolarz, *Różne wizje ochrony środowiska wewnątrz ONZ*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych”, 25.01.2022, nr 13, s. 2, czy B. Panek, *Masowe migracje i uchodźstwo w dobie globalizacji* [w:] B. Panek, R. Stawicki, *Świat wobec wyzwań i zagrożeń w drugiej dekadzie XXI wieku*, Warszawa 2018, s. 72–75.

2. Usługi ekosystemowe

Zmiany klimatu należą do najważniejszych czynników powodujących zmiany w ekosystemach, obok nadmiernej eksploatacji zasobów i zanieczyszczeń środowiska. Zagrożenia, jakie one stwarzają dla warunków życia i bezpieczeństwa żywnościowego, powodują bezpośrednie zagrożenie dla korzystania z innych praw człowieka, w tym prawa do zdrowia i życia. Wzrost globalnej średniej temperatury będzie miał poważne i negatywne skutki dla ekosystemów na całym świecie. Wpływ i tempo tych zmian oddziałuje na dostęp do zasobów naturalnych, od których zależy poziom dostarczanych przez środowisko dóbr i usług ekosystemowych.

Przez usługi ekosystemowe, zgodnie z definicją zawartą w art. 3 pkt 6 rozporządzenia nr 1143/2014³¹, rozumie się w ustawodawstwie europejskim bezpośredni lub pośredni wkład ekosystemów w dobrostan człowieka. Do usług tych najczęściej doktryna przyrodnicza i ekonomiczna³² zalicza cztery główne rodzaje świadczeń: 1) usługi produkcyjne, czyli produkcję dóbr ekosystemowych, takich jak żywność, woda, surowce, zasoby genetyczne, zasoby medyczne; 2) usługi regulujące, do których należą m.in. regulacja jakości powietrza, jakości wody, regulacja klimatu, amortyzacja ekstremalnych zjawisk pogodowych, regulacja cykli hydrologicznych, pochłanianie odpadów, zapobieganie erozji, kontrola płodności gleb i cyklu składników odżywczych, zapylanie i kontrola biologiczna upraw; 3) usługi przestrzeni życiowej, przede wszystkim siedliska dla gatunków wędrownych i utrzymywanie różnorodności w puli genetycznej; 4) usługi kulturalne, takie jak bodźce estetyczne, możliwości do rekreacji i turystyki, inspiracja dla kultury, sztuki i designu, duchowe doświadczenia i wspomaganie rozwoju kognitywnego.

Dokonana w raporcie ONZ pt. *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*³³ ocena identyfikująca stan ekosystemów na przełomie wieków ukazała degradację środowiska postępującą w tempie i z intensywnością nieznaną w żadnym innym porównywalnym okresie w historii ludzkości. Twórcy raportu podkreślili, że brak radykalnych działań prowadzić będzie do dalszego pogorszenia poziomu tych usług, czego skutki będą w pierwszej połowie XXI w. barierą dla osiągnięcia milenijnych celów rozwoju ONZ (*Millennium Development Goals*)³⁴ czy bardziej współczesnych 17 celów zrównoważonego

³¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1143/2014 z dnia 22 października 2014 r. w sprawie działań zapobiegawczych i zaradczych w odniesieniu do wprowadzania i rozprzestrzeniania inwazyjnych gatunków obcych (Dz. Urz. UE L 317 z 4.11.2014, s. 35, ze zm.).

³² E.P. Odum, *The strategy of ecosystem development. An understanding of ecological succession provides a basis for resolving man's conflict with nature*, „Science” 1969, t. 164, s. 262–270, czy R. Costanza, R. de Groot, L. Braat, I. Kubiszewski, L. Fioramonti, P. Sutton, S. Farber, M. Grasso, *Twenty years of ecosystem services: How far have we come and how far do we still need to go?*, „Ecosystem services” 2017, t. 28, s. 5–6.

³³ Millennium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*, Washington 2005, <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf> [dostęp: 4.01.2023].

³⁴ Millennium Declaration, Resolution adopted by the General Assembly, 55th session, New York, September 2000, A/RES/55/2.

rozwoju ONZ (*Sustainable Development Goals, SDG*)³⁵. Wpływa to bezpośrednio na realizację podstawowych praw człowieka, w tym prawa do życia i prawa do żywności.

Usługi ekosystemowe, których stan ulega ciągłemu pogorszeniu, są niezbędne do pozyskiwania pożywienia i prowadzenia produkcji żywności. Obniżenie usług ekosystemowych wywołuje dwa rezultaty:

- 1) skutkuje spadkiem dostępności żywności pozyskiwanej w środowisku m.in. w zakresie rybactwa i rybołówstwa, który spowodowany jest nadmierną eksploatacją, złymi praktykami połowu, nadmiernymi przyłowami;
- 2) skutkuje spadkiem efektywności produkcji żywności uprawianej czy hodowanej, m.in. z powodu zmniejszenia żyzności zdegradowanych gleb, deficytu wody, wzrostu temperatur.

Likwidacja głodu i niedoborów żywności, zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego, o których mowa w celu 2 SDG, są powiązane z rolnictwem i uzależnione od usług ekosystemowych. Dotyczy to zwłaszcza zadań służących realizacji tego celu wymienionych w pkt 2.4 Agendy 2030, odnoszących się do zrównoważonego rolnictwa³⁶. Dane ONZ³⁷ ujawniają ograniczony dostęp do zasobów naturalnych, od których są zależne ekosystemy rolnicze wykazujące się niską odpornością na zmiany klimatyczne (m.in. poprzez kurczenie się zasobów gruntów, zmniejszenie się zasobów wodnych, zanieczyszczenie powietrza, także emisje z rolnictwa).

3. Prawa do środowiska jako prawa człowieka trzeciej generacji

Trzecia generacja praw człowieka to tzw. prawa solidarnościowe, czyli prawa solidarności międzyludzkiej, świadomości, przynależności do jednej ludzkiej wspólnoty. Odnoszą się do takich kompleksowych praw, jak prawo do rozwoju, prawo do pokoju, prawo do wspólnego dziedzictwa ludzkości, prawo do samostanowienia, partycypacji i komunikacji³⁸. Do tej kategorii zaliczono także prawo do środowiska czy coraz częściej artykułowane prawo do czystego, zdrowego środowiska.

³⁵ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego A/RES/70/1: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030, przyjęta w dniu 25 września 2015 r., https://www.un.org/pl/files/164/Agenda%202030_pl_2016_ostateczna.pdf [dostęp: 10.09.2023]; dalej: Agenda 2030.

³⁶ Cel 2 SDG: Wyeliminować głód, osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe i lepsze odżywianie oraz promować zrównoważone rolnictwo. Zadanie 2.4 Agendy 2030: Do 2030 r. utworzyć systemy zrównoważonej produkcji żywności oraz wdrożyć praktyki odpornego rolnictwa mające zwiększyć wydajność i produkcję, podtrzymywać ekosystemy, wzmocnić zdolność przystosowania się do zmian klimatycznych, ekstremalnych zjawisk pogodowych, suszy, powodzi i innych katastrof, a także mające stopniowo poprawiać jakość gleby i gruntów, <https://www.un.org/pl/cel2> [dostęp: 1.09.2023].

³⁷ GEO-6, s. 202.

³⁸ E. Riedel, *Trzecia generacja praw człowieka jako strategia urzeczywistnienia praw politycznych i społecznych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, z. 3–4, s. 118. Typologię praw człowieka według generacji z katalogiem praw poszczególnych generacji przedstawiają także J. Ciechanowicz-McLean, P. Dembicki, *Prawa człowieka do życia i do środowiska* [w:] *Prawa człowieka a ochrona środowiska – wspólne wartości i wyzwania*, red. B. Gronowska, B. Rakoczy, J. Kapelańska-Pręgowska, K. Karpus, P. Sadowski, Toruń 2018, s. 52.

Rozwój praw człowieka od lat 50. XX w. następował niezależnie od kształtującej się dopiero w latach 70. idei prawa do środowiska. Jak wskazują Janina Ciechanowicz-McLean i Maciej Nyka³⁹, prawa te ewoluowały niezależnie od siebie, ale są ze sobą bardzo silnie skorelowane. Zgodnie z fundamentalną tezą, przyjętą współcześnie w dokumentach ONZ, wszystkie prawa człowieka są uniwersalne, niepodzielne, współzależne i powiązane⁴⁰. Dotyczy to także praw trzeciej generacji, a zatem również prawa do środowiska, które przez lata było wywodzone z prawa człowieka do życia i znaczenia środowiska dla zapewnienia dobrobytu ludzi (godnego i dobrego życia)⁴¹. Takie ujęcie było wywodzone z zasady 1 Deklaracji Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie Środowiska Człowieka z 1972 r.⁴² (dalej: deklaracja sztokholmska), która statuuje, że istnieje „podstawowe prawo do wolności, równości i odpowiednich warunków życia w środowisku o jakości pozwalającej na godne i dobre życie”. Deklaracja sztokholmska odzwierciedla ogólne uznanie współzależności i wzajemnego powiązania praw człowieka i środowiska.

Odzwierciedlenie podmiotowych praw do środowiska odnajdujemy w dokumentach końcowych Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” z Rio de Janeiro z 1992 r., w załączniku I „Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju”⁴³ (dalej: deklaracja z Rio). Prawo do środowiska, prawo do zdrowego i twórczego życia w harmonii zaakcentowano zarówno w art. 1 deklaracji sztokholmskiej, jak i w art. 1 deklaracji z Rio.

Koncepcja prawa do środowiska może występować pod dwoma postaciami:

- 1) pod postacią grupy praw środowiskowych (praw do środowiska) obejmujących m.in.: prawo do czystej wody; prawo do nieskażonej gleby; prawo do czystego powietrza; prawo do nieskażonego otoczenia; prawa do zdrowego ekosystemu i różnorodności biologicznej; prawo do zdrowej i zrównoważonej żywności. Współcześnie w tej grupie wyodrębnia się też prawo do stabilnego klimatu⁴⁴. Jak wskazują Janina Ciechanowicz-McLean i Krystyna Klenowska⁴⁵, w takim wypadku zamiast jednolitej kategorii wyróżnić można zestaw praw środowiskowych dotyczących różnych zasobów środowiska. To ujęcie odpowiada doktrynalnemu wyróżnieniu wielu publicznych praw podmiotowych do środowiska⁴⁶;

³⁹ J. Ciechanowicz-McLean, M. Nyka, *Human rights...*, s. 84.

⁴⁰ HRC Resolution 46/7.

⁴¹ UNCHR 2009, s. 7.

⁴² Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Report of the United Nations Conference of Human Environment, Stockholm 5–16 June 1972, United Nations 1973, s. 3–5.

⁴³ United Nations General Assembly, Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3–14 June 1992), A/CONF.151/26 (Vol. I), *Annex I: Rio de Janeiro Declaration on Environment and Development*, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf [dostęp: 10.09.2023].

⁴⁴ S. Vanderheiden, *Atmospheric Justice. A Political theory of Climate Change*, Oxford 2008, s. 241.

⁴⁵ J. Ciechanowicz-McLean, K. Klenowska, *Prawo dostępu do czystej wody* [w:] *Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń*, red. J. Symonides, Warszawa 2010, s. 307.

⁴⁶ E.K. Czech, *Publiczne prawa podmiotowe do środowiska podmiotów korzystających ze środowiska*, Białystok 2021, s. 110.

- 2) jako prawo ich syntezy, np. prawo do zdrowego i niezanieczyszczonego środowiska, prawo do równowagi ekologicznej czy (najczęściej spotykane) prawo do środowiska⁴⁷. Znaczenie podmiotowego ujęcia tego prawa na szczeblu międzynarodowym zostało zaakcentowane jako fundamentalna zasada, poprzez statutowanie go w przepisie art. 1 projektu Globalnego paktu na rzecz środowiska⁴⁸.

4. Prawo do wody

Zmiany klimatu oddziałują także na prawo każdego do wody (słodkiej, pitnej). Woda jest podstawą życia na Ziemi. Wraz z powietrzem, woda jest elementarnym warunkiem egzystencji, stanowiącym podstawowy czynnik ekologicznych cykli⁴⁹. Ekosystemy wodne (tereny podmokłe, rzeki, jeziora, źródła i warstwy wodonośne) pomagają utrzymywać globalny cykl hydrologiczny, obieg węgla i składników odżywczych. Cywilizacja ludzka jest uzależniona od wody, jest ona niezbędna do życia w gospodarstwach domowych, do produkcji żywności w gospodarstwach rolnych, pozyskiwania żywności w rybołówstwie i rybactwie, do produkcji energii, wypoczynku i turystyki⁵⁰. Zmiany klimatyczne, a w tym globalne ocieplenie, negatywnie wpływają na dostępność zasobów wodnych dla ponad jednej szóstej ludności świata zaopatrywanej w wodę pochodzącą z topnienia lodowców i pokryw śnieżnych w łańcuchach górskich. Ekstremalne zjawiska pogodowe, takie jak susze i powodzie będą również miały wpływ na dostęp do wody⁵¹. Zmiany klimatu zwiększą istniejące obciążenia zasobów wodnych i spotęgują problem dostępu do bezpiecznej wody pitnej, którego obecnie odmawia się szacunkowo 1,1 mld ludzi na świecie, co jest główną przyczyną chorób i zgonów spowodowanych odwodnieniem organizmu. W tym zakresie zmiana klimatu oddziałuje na inne przyczyny stresu wodnego, takie jak wzrost liczby ludności, degradacja środowiska, niewłaściwa gospodarka wodna, ubóstwo i nierówności. Jak wynika z interdyscyplinarnych badań naukowych, negatywne skutki zmiany klimatu dla zaopatrzenia

⁴⁷ J. Ciechanowicz-McLean, *Globalne prawo...*, s. 50.

⁴⁸ Resolution adopted by the General Assembly on 10 May 2018 72/277: Towards a Global Pact for the Environment, A/RES/72/277, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25982/UNGARES_72_277.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 10.09.2023].

⁴⁹ J. Ciechanowicz-McLean, K. Klenowska, *Prawo dostępu...*, s. 306.

⁵⁰ H.A. Radwan, S. Elattar, R. Khmes, *Global Water Resources*, <https://www.scribd.com/document/479998374/Radwan-Waterresources5f-docx#> [dostęp: 26.01.2023], czy M.A. Khan, *Agriculture and Looming Environmental Threat of Water Scarcity* [w:] *idem, Water Resources Management and Sustainable Agriculture*, New Dehli 2008, s. 3–16, czy *idem, Ecological Vulnerability of Kashmir Valley Flood-Plain Wetlands Ecosystem: Hydrological Regime and Sedimentation Flux* [w:] *idem, Water Resources Management and Sustainable Agriculture*, New Dehli 2008, s. 107–126.

⁵¹ IPCC, *Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Geneva 2007, s. 48–49, <https://www.ipcc.ch/report/ar4/syr/> [dostęp: 10.09.2023].

w wodę i skutecznego korzystania z prawa do wody można złagodzić przez przyjęcie odpowiednich środków i polityk⁵².

Raporty Wysokiego Komisarza do spraw Praw Człowieka⁵³ wskazują na konieczność monitorowania jakości wód, ilości zużycia wody, racjonalnej dystrybucji wody, zapewnienia dostępu do bezpiecznej wody i urządzeń sanitarnych, a także dokonywania oceny ryzyka. Państwa powinny posiadać informacje na temat głównych użytkowników i podmiotów zanieczyszczających wodę (rolniczych, przemysłowych, handlowych i instytucjonalnych oraz gospodarstw domowych). Informacje te powinny być poddane analizie w ramach publicznych procedur oceny stanu wody.

Proces jurydyzacji koncepcji podmiotowego prawa do wody rozpoczął się w latach 70. XX w.⁵⁴ Pierwszym dokumentem proklamującym to prawo na poziomie międzynarodowym była deklaracja dublińska przyjęta dnia 31 stycznia 1992 r.⁵⁵, która w zasadzie 4 stwierdza, że niezbędne jest uznanie podstawowego prawa wszystkim istotom dostępu do czystej wody i urządzeń sanitarnych po przystępnej cenie. Prawo do wody jest wywodzone z treści art. 11 (prawo do odpowiedniego standardu życia) i art. 12 (prawo do zdrowia) Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁵⁶. W listopadzie 2002 r. Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych przyjął komentarz ogólny nr 15 do Paktu⁵⁷, dotyczący prawa do wody, który został zakwalifikowany jako interpretacja do wskazanych art. 11 i 12. Zgodnie z przyjętą wykładnią prawo człowieka do wody jest niezbędne do prowadzenia życia z zachowaniem godności ludzkiej. Jest ono warunkiem wstępnym realizacji innych praw człowieka. Prawo do wody uznano za prawo każdego do wystarczającej, bezpiecznej, akceptowalnej i fizycznie dostępnej oraz przystępnej cenowo wody, zarówno do użytku osobistego, jak i domowego. Woda została uznawana nie tylko za ograniczony zasób naturalny i dobro publiczne, ale także za prawo człowieka. Przyjęcie tego dokumentu było postrzegane jako decydujący krok w kierunku uznania prawa do wody za prawo powszechne.

Postanowienia odnoszące się do wody odnajdujemy także w Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (art. 14 ust. 2 lit. h)⁵⁸ oraz Konwencji

⁵² UNCHR 2009, s. 11.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ J. Ciecchanowicz-McLean, K. Klenowska, *Prawo dostępu...*, s. 308.

⁵⁵ The Dublin Statement on Water and Sustainable Development [w:] *International Conference on Water and the Environment: Development issues for the 21st century, 26–31 January 1992, Dublin, Ireland. The Dublin Statement and Report of the Conference*, s. 1 i nn., <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30961/ICWE.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 10.09.2023].

⁵⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

⁵⁷ CESCR general comment No. 15 (2002) on the right to water (art. 11–12), par. 2. Komentarz zawiera dalsze wytyczne dotyczące treści normatywnej prawa do wody i związanych z nim obowiązków państw.

⁵⁸ Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71).

o prawach osób niepełnosprawnych (art. 28 ust. 2 lit. a)⁵⁹. Ich unormowania wyraźnie odnoszą się do dostępu do usług wodnych w odniesieniu do zapewnienia odpowiedniego standardu życia. Natomiast Konwencja o prawach dziecka⁶⁰ dotyczy zapewnienia „czystej wody pitnej” jako jednego ze środków, które państwa powinny podjąć w celu zwalczania chorób i niedożywienia.

Taka szeroka interpretacja prawa do wody znalazła odzwierciedlenie w rezolucji 64/292 Zgromadzenia Ogólnego ONZ⁶¹, w której wyraźnie uznano prawo człowieka do wody i urządzeń sanitarnych, podkreślając, że czysta woda pitna i urządzenia sanitarne są niezbędne do pełnego korzystania z życia i realizacji wszystkich praw człowieka. W rezolucji wskazano, że prawo człowieka do bezpiecznej wody pitnej i urządzeń sanitarnych wywodzi się z prawa do odpowiedniego standardu życia i jest nierozdzielnie związane z prawem do najwyższego osiągalnego poziomu zdrowia fizycznego i psychicznego, a także prawa do życia i godności człowieka. Dokument ten wzywa też państwa i organizacje międzynarodowe do zapewnienia środków finansowych, pomocy w budowaniu potencjału i transferu technologii, aby pomóc krajom, w szczególności rozwijającym się, w zapewnieniu bezpiecznej, czystej, dostępnej i przystępnej cenowo wody pitnej i urządzeń sanitarnych.

Prawo do wody jako prawo człowieka w odniesieniu do naruszeń godności ludzkiej było wielokrotnie podnoszone w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC) m.in. w sprawie *Önerylidiz v. Turkey*⁶². Natomiast zanieczyszczenie wody zostało uznane przez Trybunał w sprawie *Tătar v. Romania*⁶³ nie tylko za naruszenie prawa do wody, ale jak wskazał Trybunał, za naruszenie kilku innych praw człowieka, w tym prawa do „korzystania ze zdrowego i chronionego środowiska”.

Mimo środków podejmowanych na poziomie międzynarodowym od kilku dekad, Raport Specjalnego Sprawozdawcy do spraw Praw Człowieka i Środowiska, przyjęty przez Radę Praw Człowieka ONZ w 2021 r.⁶⁴, wykazał istnienie globalnego kryzysu wodnego, spowodowanego nadmiernym zużyciem wody⁶⁵, zanieczyszczeniem wód

⁵⁹ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 1169).

⁶⁰ Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

⁶¹ Rezolucja 64/292 Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych z dnia 28 lipca 2010 r. Prawo człowieka do wody i urządzeń sanitarnych, A/RES/64/292, wraz z późniejszą rezolucją Rady Praw Człowieka 64/292 z 8 lipca 2010 r., A/HRC/15/L.14.

⁶² Wyrok ETPC z dnia 30 listopada 2004 r., 48939/99, *Önerylidiz v. Turkey*, ECHR 2004-XII. Szerzej na ten temat: O. Śniadach, M. Adamczak-Retecka, *Prawo do wody jako element prawa ochrony środowiska? Rozważania na gruncie art. 37 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej* [w:] *Unia Europejska w roli gwaranta i promotora praw podstawowych*, red. D. Kornobis-Romanowska, Sopot 2016, s. 239.

⁶³ Wyrok ETPC z dnia 27 stycznia 2009 r., 67021/01, *Tătar v. Romania*.

⁶⁴ HRC, *Human rights and the global water crisis: water pollution, water scarcity and water-related disasters. Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*, A/HRC/46/28, adopted on 46. session (22 February – 19 March 2021).

⁶⁵ Światowe zużycie wody jest sześciokrotnie wyższe niż 100 lat temu i nadal rośnie o 1% rocznie, czyli dwa razy szybciej niż ludzka populacja. Ponad połowa dostępnych na świecie przepływów wody

powierzchniowych i gruntowych, niszczeniem terenów podmokłych i katastrofalnymi szkodami wyrządzanymi ekosystemom słodkowodnym.

5. Prawa odnoszące się do gruntów

Prawo do ziemi (powierzchni ziemi) jako takie nie jest wymienione bezpośrednio w żadnym akcie prawnomiędzynarodowym odnoszącym się do praw człowieka. Jednakże można znaleźć różne elementy dotyczące tego prawa w instrumentach dotyczących bezpośrednio lub pośrednio do ziemi⁶⁶. Prawa te w szerokim zakresie normują korzystanie, kontrolę i rozporządzanie nieruchomościami gruntowymi. Obejmują one prawa do zajmowania, korzystania z gruntów i zasobów, rozporządzania i obciążania gruntów, pobierania korzyści. Z normatywnego punktu widzenia prawa do gruntów zazwyczaj należą do kategorii praw rzeczowych⁶⁷. Prawa do gruntów, w szczególności prawo dostępu do gruntów, są jednak kluczowym zagadnieniem w zakresie praw człowieka. Stanowią podstawę dostępu do żywności, mieszkań i rozwoju, a bez dostępu do gruntów wiele osób znajduje się w sytuacji skrajnej niepewności ekonomicznej⁶⁸.

W państwach rozwijających się dostęp i prawa do gruntów często są oparte na systemach, w których najbiedniejsi i mniej wykształceni nie posiadają zabezpieczenia własności gruntów. Kontrola praw do gruntów może wręcz stać się narzędziem ucisku i kolonizacji. Poza sytuacjami związanymi z przemocą i konfliktami, regulacje prawne i rozwiązania ustrojowe w zakresie praw do gruntów znajdują się często w centrum istotnych reform gospodarczych i społecznych. Prawa do gruntów odgrywają rolę katalizatora wzrostu gospodarczego, rozwoju społecznego i ograniczania ubóstwa⁶⁹.

Jak wskazano w literaturze przedmiotu⁷⁰, prawie 50% ludności wiejskiej na świecie nie korzysta z bezpiecznych praw umożliwiających dostęp do gruntów, a szacuje się, że prawie jedna czwarta ludności świata jest bezrolna, co sprawia, że brak bezpieczeństwa dostępu do gruntów jest wyraźnym składnikiem ubóstwa. W ciągu ostatnich dziesięcioleci część państw przyjęła drastyczne reformy gruntowe, mające prowadzić do ograniczenia ubóstwa, zwiększenia sprawiedliwości, rozwoju inwestycji i innowacji w rolnictwie oraz zrównoważonego rozwoju. Grunty rolne stają się niezwykle cenne ze względu na większe zainteresowanie inwestorów, pojawia się zjawisko zawłaszczania ziemi (*landgrabbing*), zmiany w systemach produkcji rolnej, wzrost liczby ludności,

---

słodkiej jest zawłaszczana na potrzeby człowieka. Rolnictwo odpowiada za około 70% światowego zużycia słodkiej wody, przemysł za 19%, a gospodarstwa domowe za 12%, *ibidem*, s. 4.

⁶⁶ *Food and Human Rights in Development*, red. W.B. Eide, U. Kracht, t. 1: *Legal and institutional Dimensions and Selected Topics*, Antwerpen–Oxford 2005, s. 151.

⁶⁷ J. Gilbert, *Land rights as human rights*, „SUR. International Journal on Human Rights” 2013, t. 10, nr 18.

⁶⁸ R. Pastuszko, *Dostęp do zasobów gruntów rolnych w procesach globalizacji. Zagadnienia prawne*, Lublin 2019, s. 151.

⁶⁹ Szerzej: K. Dalrymple, *Expanding rural land tenures to alleviate poverty*, Melbourne 2005.

⁷⁰ R. Pastuszko, *Dostęp do zasobów...*, s. 152 i wskazana tam literatura.

migracje i zmiany środowiskowe. Obejmuje to zakrojone na szeroką skalę inwestycje zagraniczne w rolnictwie w państwach rozwijających się, co prowadzi do nowych problemów związanych z poszanowaniem prawa miejscowej ludności do gruntów.

Zmiany klimatyczne nasiliły procesy zawłaszczania gruntów. Jak wskazuje Radosław Pastuszko⁷¹, zauważalne od kilkunastu lat skupienie na środkach kompensujących zmiany klimatyczne, które doprowadziły do nabycia dużych obszarów gruntów z przeznaczeniem na produkcję oleju palmowego lub biopaliw, tworzy również model nabywania gruntów na potrzeby korzyści gospodarczych ze szkodą dla miejscowej ludności, która traci dostęp do gruntów na rzecz inwestorów międzynarodowych.

Prawo do gruntów jest w dużej mierze nieobecne w normatywnym systemie praw człowieka, chociaż pojawiło się kilka apeli o uznanie także tego prawa na mocy aktów prawnomiędzynarodowych⁷². Jednakże pomimo tych inicjatyw żaden akt prawa międzynarodowego publicznego odnoszący się do prawa człowieka nie uznał prawa do gruntów za kwestię kluczową. Wśród podstawowych międzynarodowych norm dotyczących praw człowieka prawa do gruntów wymieniane są tylko raz, w kontekście praw kobiet na obszarach wiejskich⁷³. Można też wskazać aspekt pośredni dostępu do zasobu gruntów rolnych, w tym jako prawa do integralności kulturowej, jako kwestii równości płci, jako prawa do odpowiedniego mieszkania⁷⁴. W tym kontekście prawo dostępu do zasobów gruntów pojawiło się w Deklaracji NZ o prawach chłopców przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne w 2018 r.

6. Prawo do czystego powietrza

Zanieczyszczenie powietrza ma negatywny wpływ na różnorodność biologiczną i ekosystemy. Różne substancje zanieczyszczające powietrze powodują lub przyczyniają się do zakwaszenia jezior, eutrofizacji estuariów i wód przybrzeżnych oraz bioakumulacji rtęci w wodnych sieciach pokarmowych. Zanieczyszczenia powietrza (np. przez kwaśne deszcze) niszczą również ekosystemy lądowe, w tym lasy, użytki zielone i gleby. Narażenie na działanie ozonu obniża tempo fotosyntezy u wielu roślin, szkodzi również dzikim zwierzętom. Niektóre substancje zanieczyszczające powietrze mają szkodliwy

⁷¹ *Ibidem*, s. 152, czy G. Parola, *The dangerous rise...*, s. 569.

⁷² R. Plant, *Land rights in human rights and development: Introducing a new ICJ initiative*, „International Commission of Jurists Review” 1993, t. 51, s. 10–30.

⁷³ W odniesieniu do praw kobiet i dostępu do ziemi Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet wymaga od państw stron wzięcia pod uwagę szczególnych problemów, z jakimi borykają się kobiety wiejskie, i zapewnienia im równego traktowania w dostępie do ziemi i w rolnictwie – zob. *Food and Human Rights...*, s. 152, czy R. Pastuszko, *Dostęp do zasobów...*, s. 156–158. Szczególną sytuację kobiet w rolnictwie wskazano w dokumencie FAO, *Women: The key to food security*, Rome 1997, <https://www.fao.org/3/x0171e/x0171e00.htm#TopOfPage> [dostęp: 10.09.2023], czy FAO, *The State of Food and Agriculture 2010–2011. Women in Agriculture: Closing the Gender Gap for Development*, Rome 2011.

⁷⁴ *Food and Human Rights...*, s. 151–153.

wpływ na wydajność rolnictwa. Szacuje się, że w zależności od regionu 79–121 mln ton upraw jest traconych rocznie z powodu ozonu w warstwie przyziemnej, co prowadzi do potencjalnych naruszeń prawa do żywności⁷⁵.

Zanieczyszczenie powietrza ma charakter powszechny, dotyka wszystkich, powodując naruszenia prawa do zdrowego środowiska. Coraz więcej dowodów łączy zanieczyszczenie powietrza z narażeniem na szeroki zakres skutków zdrowotnych, w tym choroby układu oddechowego, choroby kardiologiczne, neurologiczne, onkologiczne, neonatologiczne. W raporcie Banku Światowego z 2016 r.⁷⁶ oszacowano, że globalne koszty zanieczyszczenia powietrza przekraczają 5,11 trylionów dolarów amerykańskich rocznie⁷⁷. Jednak ciężar związanych z tym chorób ma nieproporcjonalnie duży wpływ na niektóre wrażliwe populacje (dzieci, osoby starsze, kobiety). Europejski Trybunał Obrachunkowy w raporcie specjalnym z 2018 r.⁷⁸ stwierdził, że zanieczyszczenie powietrza jest największym zagrożeniem środowiskowym dla zdrowia publicznego, odpowiedzialnym za ponad 1000 przedwczesnych zgonów każdego dnia w całej UE.

Sporządzona w Genewie dnia 13 listopada 1979 r. Konwencja w sprawie transgranicznego zanieczyszczania powietrza na dalekie odległości⁷⁹ rozpoczęła proces przyjmowania prawno międzynarodowych uregulowań dotyczących ochrony atmosfery. Akt ten wprowadzał także definicję zanieczyszczenia powietrza. Kolejnym aktem była Konwencja wiedeńska o ochronie warstwy ozonowej, sporządzona w Wiedniu dnia 22 marca 1985 r.⁸⁰, która dotyczyła negatywnych skutków działalności człowieka zmieniających warstwę ozonową. Podjęte działania nie przyniosły skutków w zakresie poprawy stanu jakości powietrza. Dlatego w 2000 r. Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych wezwał państwa do sformułowania krajowych polityk mających na celu zmniejszenie i wyeliminowanie zanieczyszczenia powietrza.

Ochrona powietrza jest przedmiotem kilku dokumentów podejmowanych na szczelbu ONZ odnoszących się do prawa do środowiska i prawa do bezpiecznego klimatu. Wysoki Komisarz ds. Praw Człowieka w raporcie z 2011 r.⁸¹ oraz Rada Praw Człowieka w rezolucji 35/24 z 2017 r.⁸² podkreślili konieczność podjęcia szybkich działań na rzecz przeciwdziałania zanieczyszczeniom, wymieniając obok innych elementów

⁷⁵ F. Sun, Y. Dai, X. Yu, *Air pollution, food production and food security: A review from the perspective of food system*, „Journal of Integrative Agriculture” 2017, t. 16, nr 12, s. 2945–2962.

⁷⁶ World Bank Group, *The Cost of Air Pollution: Strengthening the Economic Case for Action*, Washington 2016, s. 50, <http://documents.worldbank.org/curated/en/781521473177013155/The-cost-of-air-pollution-strengthening-the-economic-case-for-action> [dostęp: 10.09.2023].

⁷⁷ Tj. 5 bilionów w systemie europejskim.

⁷⁸ Sprawozdanie specjalne nr 23/2018 „Zanieczyszczenie powietrza – nasze zdrowie nadal nie jest wystarczająco chronione” (Dz. Urz. UE C 324 z 13.09.2018, s. 5).

⁷⁹ Dz. U. z 1985 r. Nr 60, poz. 311.

⁸⁰ Dz. U. z 1992 r. Nr 98, poz. 488.

⁸¹ UNHRC, *Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Analytical study on the relationship between human rights and the environment*, 16.12.2011, A/HRC/19/34, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G11/174/08/PDF/G1117408.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.09.2023].

⁸² HRC Resolution 35/24 Rights in cities and other human settlements on 23 June 2017, A/HRC/RES/35/24.

środowiska, także powietrze. W raporcie Specjalnego Sprawozdawcy w zakresie praw człowieka dotyczącym korzystania z bezpiecznego, czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska z 2018 r.⁸³ podkreślono potrzebę ograniczenia katastrofalnych dla zdrowia skutków zanieczyszczeń powietrza.

Praktyczna nieobecność na poziomie międzynarodowym sprawia, że w literaturze przedmiotu, obok prawa do czystego środowiska, bardzo powoli toruje sobie drogę także koncepcja prawa do czystego powietrza czy oddychania czystym powietrzem⁸⁴. Pierwszym krokiem ku jego urzeczywistnieniu powinna być rezolucja Zgromadzenia Ogólnego NZ, uznająca prawo do czystego powietrza i określająca jego treść – co nada temu prawu większe znaczenie i prestiż, a także umożliwi dochodzenie go przed organami międzynarodowymi.

7. Prawo do środowiska

Powiązanie zagadnień prawa człowieka i prawa do środowiska nastąpiło dopiero w ostatniej dekadzie XX w. Wtedy to zwrócono uwagę na wspólne elementy występujące w obydwu systemach normatywnych, ze wskazaniem na prawo do życia jako *ratio legis* rozwoju norm prawa do środowiska⁸⁵. W doktrynie⁸⁶ zauważono też, że obie te dyscypliny pokrywają się. Niektóre prawa człowieka zostały wykorzystane do ochrony środowiska albo też specjalnie w tym celu powstały nowe rodzaje praw.

Stąd też w dyskusjach dotyczących wpływu zmian środowiska na prawa człowieka podkreśla się najważniejsze obszary zagrożeń: naruszenie prawa do życia, prawa do zdrowia oraz prawa do przeżycia (zapewnienie dostępu do wody i żywności)⁸⁷. W związku z ujawnionymi danymi dotyczącymi smogu i skutków skażeń powietrza na życie i zdrowie ludzi, w doktrynie⁸⁸ pojawiła się ostatnio koncepcja podmiotowego

⁸³ HRC, *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*, 24.01.2018, A/HRC/37/59, <https://digitallibrary.un.org/record/1474985> [dostęp: 10.09.2023].

⁸⁴ S. Jankovic, *Conceptual Problems of the Right to Breathe Clean Air*, „German Law Journal” 2021, t. 22, nr 2, s. 168–183.

⁸⁵ M.M. Kenig-Witkowska, *Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe*, Warszawa 2011, s. 39.

⁸⁶ S.J. Turner, *Introduction: A Brief History of Environmental Rights and the Development of Standards* [w:] *Environmental Rights. The Development of Standards*, red. S.J. Turner, D.L. Shelton, J. Razzaque, O. McIntyre, J.R. May, Cambridge 2019, s. 1.

⁸⁷ Określenia „prawo do przeżycia” w kontekście zapewnienia dostępu do żywności używa H. Machińska, *Prawa człowieka i środowisko – perspektywa sformułowania prawa do środowiska w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska XXI wieku*, red. Z. Galicki, A. Gubrynowicz, Warszawa 2013, s. 38.

⁸⁸ M. Hejbudzki, *Normatywne podstawy wprowadzenia do polskiego porządku prawnego koncepcji prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, z. 43, s. 121.

prawa do życia w czystym środowisku. W Polsce prawo to jest wywodzone z cywilnoprawnej konstrukcji dóbr osobistych człowieka⁸⁹.

Powiązanie tych praw znajduje potwierdzenie w dokumentach przyjmowanych na szczelbu międzynarodowym. Najczęściej wskazywaną podstawą prawa do środowiska jest wspomniana już zasada 1 deklaracji sztokholmskiej i zasada 1 deklaracji z Rio. Ponadto na mocy zasady 10 deklaracji z Rio ustanowiono prawo do informacji o środowisku, na poziomie międzynarodowym normatywnie uszczegółowione i wyraźnie powiązane z prawem człowieka do życia w środowisku odpowiednim dla jego zdrowia i pomyślności w art. 1 konwencji z Aarhus z 1998 r.⁹⁰ Celem prawa do informacji o środowisku jest przyczynienie się do ochrony prawa każdej osoby z obecnych i przyszłych pokoleń, do życia w środowisku odpowiednim dla jego dobrostanu.

W doktrynie podkreślono⁹¹, że koncepcja zrównoważonego rozwoju i prawa człowieka do zdrowego środowiska powinny być głównym celem przyszłych konwencji i porozumień międzynarodowych, a trzonem tych aktów powinno być zapewnienie zrównoważonego wykorzystania zasobów naturalnych, integracja ochrony środowiska z rozwojem gospodarczym, prawo do rozwoju wynikające z praw człowieka, w tym prawo do zdrowego środowiska, jego ochrony dla obecnych i przyszłych pokoleń oraz udziału społeczeństwa w ochronie środowiska. Poglądy te znajdują odzwierciedlenie w dokumentach przyjmowanych na poziomie międzynarodowym w drugiej dekadzie XXI w. Problem wpływu zmian środowiska na prawa człowieka zauważono m.in. w rezolucjach Rady Praw Człowieka ONZ: 16/11 (2011)⁹², 19/10 (2012)⁹³, 25/21 (2014)⁹⁴, 28/11 (2015)⁹⁵. W 2012 r. rezolucją 19/10 powołano też Specjalnego Sprawozdawcę do spraw Praw Człowieka i Środowiska (art. 2).

W ostatnich latach Rada Praw Człowieka ONZ zintensyfikowała prace w tym obszarze, przyjmując kilka rezolucji, m.in. 45/30 z dnia 7 października 2020 r. – Prawa dziecka: realizacja praw dziecka poprzez zdrowe środowisko⁹⁶ i 45/8 z dnia 6 października 2020 r. – Prawa człowieka do czystej wody pitnej i urządzeń sanitarnych⁹⁷, czy 46/7 z dnia 23 marca 2021 r. – Prawa człowieka i środowisko⁹⁸. Przełomowe znaczenie

⁸⁹ W polskim orzecznictwie sądowym wskazano fakt naruszenia prawa do życia w nieskażonym środowisku w kilku orzeczeniach: wyrok SO w Warszawie z dnia 17 grudnia 2012 r., V Ca 2570/12, LEX nr 1871265, czy wyrok SA w Warszawie z dnia 10 czerwca 2014 r., VI ACa 1446/13, LEX nr 1540954.

⁹⁰ Konwencja o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska, sporządzona w Aarhus dnia 25 czerwca 1998 r. (Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 706).

⁹¹ J. Ciechanowicz-McLean, M. Nyka, *Environmental law...*, s. 34–36.

⁹² HRC Resolution 16/11 Human rights and the environment on 24 March 2011, A/HRC/RES/16/11.

⁹³ HRC Resolution 19/10 Human rights and the environment on 22 March 2012, A/HRC/RES/19/10.

⁹⁴ HRC Resolution 25/21 Human rights and the environment on 28 March 2014, A/HRC/RES/25/21.

⁹⁵ HRC Resolution 28/11 Human rights and the environment on 26 March 2015, A/HRC/RES/28/11.

⁹⁶ HRC Resolution 45/30 Rights of the child: realizing the rights of the child through a healthy environment on 7 October 2020, A/HRC/RES/45/30.

⁹⁷ HRC Resolution 45/8 The human rights to safe drinking water and sanitation on 6 October 2020, A/HRC/RES/45/8.

⁹⁸ HRC Resolution 46/7.

w tym zakresie miała przyjęta w dniu 8 października 2021 r. rezolucja 48/13⁹⁹, w której HRC uznała prawo do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska za prawo człowieka. W przeciwieństwie do aktów, które uznawały znaczenie środowiska dla dobrobytu ludzi, rezolucja wprost określiła zrównoważone środowisko jako prawo człowieka. Do tej pory taki charakter nadawała mu tylko Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów (art. 24)¹⁰⁰ oraz Protokół z San Salvador do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka (art. 11)¹⁰¹.

Współzależność ochrony środowiska i praw człowieka podkreślono w raporcie sekretarza generalnego J.H. Knoxa, przyjętym rezolucją Zgromadzenia Ogólnego NZ dnia 19 lipca 2018 r.¹⁰², gdzie zauważono tendencję do powszechnego uznania zdrowego środowiska za podstawy dla pełnego korzystania z szerokiego zakresu praw człowieka. Ten nowy paradygmat w prawach człowieka określono jako „ekologizację” (*greening*) praw człowieka, uznając, że wiele z tych praw (takich jak prawo do życia, zdrowia, wody i własności) współcześnie zależy od zdrowego środowiska.

Ukoronowaniem działań podejmowanych od kilku lat przez Radę Praw Człowieka była rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 28 lipca 2022 r. – Prawo człowieka do czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska¹⁰³. W ten sposób ONZ rekomenduje krajom członkowskim uznanie prawa do zdrowego środowiska i jego ochronę poprzez ratyfikację instrumentów międzynarodowych, a także ich implementację w przepisach prawa krajowego.

8. Prawo do bezpiecznego klimatu

Prawo do bezpiecznego klimatu, podobnie jak prawo do środowiska, jest wywodzone z prawa do życia. Na kwestie zmian klimatu na forum międzynarodowym zwrócono już uwagę w latach 80. XX w. w rezolucji 43/53 o ochronie globalnego klimatu dla obecnych i przyszłych pokoleń¹⁰⁴. Jak wskazano, klimat jest podstawowym czynnikiem

⁹⁹ HRC Resolution 48/13 The human right to a clean, healthy and sustainable environment on 8 October 2021, A/HRC/RES/48/13.

¹⁰⁰ The African Charter on Human and Peoples' Rights (Banjul Charter), adopted 27 June 1981, OAU Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982), entered into force 21 October 1986, http://www.oas.org/en/sla/dil/docs/African_Charter_Human_Peoples_Rights.pdf [dostęp: 10.09.2023].

¹⁰¹ Protokół dodatkowy do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z dnia 17 listopada 1988 r., San Salvador. Polski tekst protokołu w: *Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich*, red. M. Zubik, t. 2: *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, Warszawa 2008, s. 116.

¹⁰² Resolution of the UN General Assembly Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, A/73/188.

¹⁰³ UNGA Resolution 76/300 The human right to a clean, healthy and sustainable environment on 28 July 2022, A/RES/76/300.

¹⁰⁴ UNGA Resolution 43/53 Protection of global climate for present and future generation of mankind on 6 December 1988, A/RES/43/53.

życia na ziemi, zatem zmiany klimatu powinny stać się przedmiotem zainteresowania całej społeczności międzynarodowej¹⁰⁵.

Pod koniec XX w. w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka¹⁰⁶ dostrzeżono kontekst ochrony środowiska, gdy zastosowanie znajduje art. 2 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka¹⁰⁷, z więc w sytuacjach, gdy zagrożenie środowiska stanowi jednocześnie zagrożenie życia ludzkiego. W ten sposób rozwinięta została doktryna pozytywnych obowiązków władz publicznych tworzenia ram prawnych i administracyjnych ochrony przed zagrożeniem dla istoty prawa do życia. W tym ujęciu obowiązkiem państw jest radykalne ograniczanie emisji gazów cieplarnianych, aby chronić prawo społeczeństw do życia. Z tego ujęcia wynika prawo do środowiska, a zawężając, prawo do stabilnego klimatu.

Prawo do bezpiecznego, stabilnego klimatu, w którym upatruje się skuteczny instrument ograniczania zmian klimatu, bez wątplenia nie jest obecnie bezpośrednio uzewnętrznione w postaci normy prawnej w akcie prawa pozytywnego. Prawo to doczekało się już wstępnej konceptualizacji, stało się przedmiotem ożywionego dyskursu prawnego oraz sporów sądowych o jego uznanie¹⁰⁸. W literaturze przedmiotu Steve Vanderheiden¹⁰⁹ sformułował koncepcję prawa do stabilnego klimatu jako prawa człowieka. Prawo to jest jego zdaniem oczywistym następstwem prawa do środowiska. Odnosi to prawo do zrównoważonego rozwoju i sprawiedliwości międzypokoleniowej. Każdy ma prawo do stabilnego klimatu, zarówno obecne, jak i przyszłe pokolenia¹¹⁰.

Na początku XXI w. problem obserwowanych zmian pogodowych i występowanie nagłych zjawisk atmosferycznych na skalę niespotykaną dotąd w niektórych rejonach świata był przedmiotem wielu rezolucji Rady Praw Człowieka, w których wyraźnie podkreślono związku tego prawa ze zmianami klimatu. Można w tym zakresie wskazać m.in. rezolucję 7/23 z dnia 28 marca 2008 r. – Prawa człowieka i zmiana klimatu¹¹¹, gdzie wyrażono obawę, że zmiany klimatu „stanowią bezpośrednie i daleko sięgające zagrożenie dla ludzi i wspólnot na całym świecie”. Zobowiązano też Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka do przygotowania badania dotyczącego relacji pomiędzy zmianami klimatu a prawami człowieka.

W rezolucji Rady Praw Człowieka 10/4 z dnia 25 marca 2009 r. – Prawa człowieka a zmiana klimatu¹¹² zwrócono uwagę, że „konsekwencje zmian klimatu mają zarówno bezpośredni, jak i pośredni wpływ na rzeczywiste korzystanie z praw człowieka, co będzie odczuwane najbardziej dotkliwie przez te grupy ludności, które już teraz znajdują

¹⁰⁵ Szerzej na temat rezolucji zob. A. Przyborowska-Klimczak, *Zagrożenia związane...*, s. 438.

¹⁰⁶ Wyrok ETPC z dnia 28 października 1998 r., 23452/94, *Osman v. Great Britain*, pkt 115–116.

¹⁰⁷ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

¹⁰⁸ M. Stoczkiewicz, *Prawo ochrony klimatu...*, s. 382.

¹⁰⁹ S. Vanderheiden, *Atmospheric Justice...*, s. 241.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 128–129.

¹¹¹ HRC Resolution 7/23 Human rights and climate change on 28 March 2008, A/HRC/RES/7/23.

¹¹² HRC Resolution 10/4 Human rights and climate change on 25 March 2009, A/HRC/RES/10/4.

się w trudnej sytuacji". W kolejnej rezolucji 18/22 z dnia 30 września 2011 r.¹¹³ potwierdzono, że obowiązki oraz standardy i zasady w zakresie praw człowieka mają potencjał, by wzmocnić tworzenie międzynarodowych i krajowych polityk w obszarze zmian klimatu, promując spójność polityki, legitymizację oraz trwałe wyniki. Rada podkreśliła także globalny charakter zmian klimatu, który wymaga globalnych rozwiązań. Prawo człowieka do stabilnego klimatu powinno zostać uznane za jedno z praw podstawowych w związku z poważnym zagrożeniem, jakie zmiany klimatu powodują dla prawa do życia w adekwatnym środowisku¹¹⁴. Podkreślono to w rezolucji 48/14¹¹⁵, w której ustanowiono też Specjalnego Sprawozdawcę do Spraw Promowania i Ochrony Praw Człowieka w Kontekście Zmian Klimatycznych. Jego mandat ma wspierać rozwój prawa do środowiska m.in. przez formułowanie zaleceń dotyczących włączania problematyki praw człowieka do polityki i prawodawstwa klimatycznego.

Podsumowanie

Skutki związane ze zmianami klimatycznymi mają wiele konsekwencji dla skutecznego korzystania z praw człowieka. Mogą one mieć charakter bezpośredni, np. ekstremalne zjawiska pogodowe mogą stanowić zagrożenie dla prawa do życia, obniżyć poziom produkcji rolnej, co wpływa na prawo do żywności; zanieczyszczenia elementów środowiska mogą wpływać na prawo do środowiska, prawo do czystego powietrza czy prawo do wody. Oddziaływania te mają również pośredni i stopniowy wpływ na prawa człowieka w takich sferach jak rosnące obciążenie systemów opieki zdrowotnej, wzrost zapotrzebowania na pożywienie z banków żywności czy podatność na zagrożenia związane z migracjami ze względów klimatycznych. Korelatem prawa do wody czy prawa do żywności są obowiązki państw podjęcia aktywnych działań mitygujących ryzyko i adaptacyjnych w odpowiedzi na wywołane zmianami klimatu skutki środowiskowe, m.in. budowa urządzeń melioracji nawadniających czy studni na obszarach stopniowo pustynniejących¹¹⁶. Trzeba też zaznaczyć, że zapewnienie prawa do bezpiecznego, stabilnego klimatu musi być dokonywane równoległe z przeciwdziałaniem globalnym zagrożeniom niebezpośrednio klimatycznym, np. utratą różnorodności biologicznej, niezrównoważonym zużyciem zasobów naturalnych, degradacją gruntów i ekosystemów czy szybko postępującą urbanizacją, zmianami demograficznymi,

¹¹³ HRC Resolution 18/22 Human rights and climate change on 17 October 2011, A/HRC/RES/18/22.

¹¹⁴ S. Vanderheiden, *Atmospheric Justice...*, s. 241.

¹¹⁵ HRC Resolution 48/14 Mandate of the Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change on 8 October 2021, A/HRC/RES/48/14.

¹¹⁶ Szerzej na ten temat: O. Quirico, J. Bröhmer, M. Szabó, *States, climate change and tripartite human rights: The missing link* [w:] *Climate Change and Human Rights. An international and comparative law perspective*, red. O. Quirico, M. Boumghar, London–New York 2016, s. 19, czy A. Franca, *Climate change and interdependent human rights to food, water and health. The contest between harmony and invention* [w:] *Climate Change and Human Rights. An international and comparative law perspective*, red. O. Quirico, M. Boumghar, London–New York 2016, s. 87.

pogłębiającymi nierównościami społecznymi i ekonomicznymi czy światową pandemią. Te zagrożenia wpływają na prawa człowieka należące do trzech generacji tych praw, przede wszystkim prawa do życia, prawa do zdrowia czy prawa do żywności.

Od lat obserwujemy znaczący wzrost zainteresowania na poziomie międzynarodowym problematyką prawa do środowiska i jego elementów, a w ostatnim dwudziestoleciu także prawa do stabilnego klimatu. I choć rola uchwał organizacji międzynarodowych w tworzeniu prawa międzynarodowego jest niezaprzeczalna, to trzeba pamiętać, że obecnie bardzo liczne rezolucje przyjmowane przez Zgromadzenie Ogólne czy Radę Praw Człowieka ONZ są uważane za zalecenia i nie są prawnie wiążące dla państw członkowskich¹¹⁷. Urzeczywistnienie tych praw statuowanych na poziomie międzynarodowym musi nastąpić w aktach rangi konwencji, a następnie poprzez ich ratyfikację i implementowanie w prawodawstwach krajowych. A to długa droga do urzeczywistnienia praw człowieka do bezpiecznego, czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska oraz prawa do stabilnego, bezpiecznego klimatu.

Literatura

- Adamczak-Retecka M., *Odpowiedzialność odszkodowawcza za szkody klimatyczne z perspektywy prawa Unii Europejskiej*, Gdańsk 2017.
- Annex VII: Glossary [w:] IPCC, *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge–New York 2021, https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_AnnexVII.pdf [dostęp: 10.09.2023].
- Ciechanowicz-McLean J., *Globalne prawo ochrony środowiska*, Gdańsk 2021.
- Ciechanowicz-McLean J., *Instrumenty prawne ochrony klimatu przed i w Europejskim Zielonym Ładzie*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2021, nr 3.
- Ciechanowicz-McLean J., *Węzłowe problemy prawa ochrony klimatu*, „Studia Prawnoustrojowe” 2017, t. 37.
- Ciechanowicz-McLean J., Dembicki P., *Prawa człowieka do życia i do środowiska* [w:] *Prawa człowieka a ochrona środowiska – wspólne wartości i wyzwania*, red. B. Gronowska, B. Rakoczy, J. Kapelańska-Pręgowska, K. Karpus, P. Sadowski, Toruń 2018.
- Ciechanowicz-McLean J., Klenowska K., *Prawo dostępu do czystej wody* [w:] *Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń*, red. J. Symonides, Warszawa 2010.
- Ciechanowicz-McLean J., Nyka M., *Human rights and the environment*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 3.
- Costanza R., de Groot R., Braat L., Kubiszewski I., Fioramonti L., Sutton P., Farber S., Grasso M., *Twenty years of ecosystem services: How far have we come and how far do we still need to go?*, „Ecosystem Services” 2017, t. 28.
- Cowie J., *Zmiany klimatyczne. Przyczyny, przebieg i skutki dla człowieka*, Warszawa 2007.
- Czapliński W., Wyrozumka A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014.

¹¹⁷ W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe...*, s. 121, czy W. Czapliński, A. Wyrozumka, *Prawo międzynarodowe...*, s. 158–162.

- Czech E.K., *Publiczne prawa podmiotowe do środowiska podmiotów korzystających ze środowiska*, Białystok 2021.
- Dalrymple K., *Expanding rural land tenures to alleviate poverty*, Melbourne 2005.
- Dictionary of Global Climate Change*, red. W.J. Maunder, Berlin–Heidelberg 2013.
- FAO, *The State of Food and Agriculture 2010–2011. Women in Agriculture: Closing the Gender Gap for Development*, Rome 2011.
- FAO, *Women: The key to food security*, Rome 1997, <https://www.fao.org/3/x0171e/x0171e00.htm#TopOfPage> [dostęp: 10.09.2023].
- Food and Human Rights in Development*, red. W.B. Eide, U. Kracht, t. 1: *Legal and Institutional Dimensions and Selected Topics*, Antwerpen–Oxford 2005.
- Franca A., *Climate change and interdependent human rights to food, water and health. The contest between harmony and invention* [w:] *Climate Change and Human Rights. An international and comparative law perspective*, red. O. Quirico, M. Boumghar, London–New York 2016.
- Gilbert J., *Land rights as human rights*, „SUR. International Journal on Human Rights” 2013, t. 10, nr 18.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2020.
- Hejbudzki M., *Normatywne podstawy wprowadzenia do polskiego porządku prawnego koncepcji prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, z. 43.
- IPCC, *Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Geneva 2007, <https://www.ipcc.ch/report/ar4/syr/> [dostęp: 10.09.2023].
- IPCC, *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Geneva 2015, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/SYR_AR5_FINAL_full_wcover.pdf [dostęp: 10.09.2023].
- IPCC, *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Summary for Policymakers. Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge–New York 2022, <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-ii/> [dostęp: 10.09.2023].
- Jankovic S., *Conceptual Problems of the Right to Breathe Clean Air*, „German Law Journal” 2021, t. 22, nr 2.
- Karaczun Z., Indeka L., *Ochrona środowiska*, Warszawa 1996.
- Kenig-Witkowska M.M., *Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe*, Warszawa 2011.
- Kerschner F., *Climate protection – Law: Quo Vadis?* [w:] *Adaptation to climate change from the perspective of private and public (international, European and national) law*, red. M. Damohorský, F. Kerschner, V. Stejskal, E.M. Wagner, Beroun 2021.
- Khan M.A., *Agriculture and Looming Environmental Threat of Water Scarcity* [w:] M.A. Khan, *Water Resources Management and Sustainable Agriculture*, New Dehli 2008.
- Khan M.A., *Ecological Vulnerability of Kashmir Valley Flood-Plain Wetlands Ecosystem: Hydrological Regime and Sedimentation Flux* [w:] M.A. Khan, *Water Resources Management and Sustainable Agriculture*, New Dehli 2008.
- Kistowski M., *Klimat* [w:] *Leksykon ochrony środowiska*, red. J. Ciechanowicz-McLean, Warszawa 2009.
- Kolarz S., *Różne wizje ochrony środowiska wewnątrz ONZ*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych”, 25.01.2022, nr 13.

- Krzan B., *Akty jednostronne organizacji międzynarodowych* [w:] *Istota źródła w porządku prawa międzynarodowego*, red. J. Kolasa, Wrocław 2016.
- Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich*, red. M. Zubik, t. 2: *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, Warszawa 2008.
- Machińska H., *Prawa człowieka i środowisko – perspektywa sformułowania prawa do środowiska w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska XXI wieku*, red. Z. Galicki, A. Gubrynowicz, Warszawa 2013.
- Michalovič M., *Vzostup klimatického práva* [w:] *Právo Životního Prostředí Ve 3. Tisíciletí: Výzvy, Přístupy, Nástroje*, red. M. Damohorský, W. Radecki, V. Stejskal, Praha 2022.
- Millennium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*, Washington 2005, <https://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf> [dostęp: 4.01.2023].
- Odum E.P., *The strategy of ecosystem development. An understanding of ecological succession provides a basis for resolving man's conflict with nature*, „Science” 1969, t. 164.
- OHCHR, *2009 Report on Activities and Results*, https://www.ohchr.org/sites/default/files/L_OHCHR_Rep_2009_complete_final.pdf [dostęp: 10.09.2023].
- Panek B., *Masowe migracje i uchodźstwo w dobie globalizacji* [w:] B. Panek, R. Stawicki, *Świat wobec wyzwań i zagrożeń w drugiej dekadzie XXI wieku*, Warszawa 2018.
- Parola G., *The dangerous rise of Land Grabbing through Climate Change Mitigation policies: The examples of Biofuel and REDD+*, „Revista de Estudos Constitucionais, Hermenêutica e Teoria o Direito” 2020, nr 12(3).
- Pastuszko R., *Dostęp do zasobów gruntów rolnych w procesach globalizacji. Zagadnienia prawne*, Lublin 2019.
- Plant R., *Land rights in human rights and development: Introducing a new ICJ initiative*, „International Commission of Jurists Review” 1993, t. 51.
- Przyborowska-Klimczak A., *Zagrożenia związane ze zmianami klimatycznymi i przeciwdziałanie ich negatywnym skutkom na forum międzynarodowym* [w:] *Świat wobec współczesnych wyzwań i zagrożeń*, red. J. Symonides, Warszawa 2010.
- Quirico O., Bröhmer J., Szabó M., *States, climate change and tripartite human rights: The missing link* [w:] *Climate Change and Human Rights. An international and comparative law perspective*, red. O. Quirico, M. Boumghar, London–New York 2016.
- Radwan H.A., Elattar S., Khmes R., *Global Water Resources*, <https://www.scribd.com/document/479998374/Radwan-Waterresources5f-docx#> [dostęp: 26.01.2023].
- Riedel E., *Trzecia generacja praw człowieka jako strategia urzeczywistnienia praw politycznych i społecznych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, z. 3–4.
- Stoczkiewicz M., *Prawo ochrony klimatu w kontekście praw człowieka*, Warszawa 2021.
- Sun F., Dai Y., Yu X., *Air pollution, food production and food security: A review from the perspective of food system*, „Journal of Integrative Agriculture” 2017, t. 16, nr 12.
- Śniadach O., Adamczak-Retecka M., *Prawo do wody jako element prawa ochrony środowiska? Rozważania na gruncie art. 37 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej* [w:] *Unia Europejska w roli gwaranta i promotora praw podstawowych*, red. D. Kornobis-Romanowska, Sopot 2016.
- Turner S.J., *Introduction: A Brief History of Environmental Rights and the Development of Standards* [w:] *Environmental Rights. The Development of Standards*, red. S.J. Turner, D.L. Shelton, J. Razzaque, O. McIntyre, J.R. May, Cambridge 2019.
- UNEP, *Global Environment Outlook – GEO-6: Healthy planet, healthy people*, Nairobi 2019.

- UNGA, *Right to food: note by the Secretary-General. Interim report of the special Rapporteur on the right to food*, 5.08.2015, A/70/287, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Food/A-70-287.pdf> [dostęp: 10.09.2023].
- UNHRC, *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights*, 15.01.2009, A/HRC/10/61, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/103/44/PDF/G0910344.pdf?OpenElement> [dostęp: 10.09.2023]
- Vanderheiden S., *Atmospheric Justice. A Political theory of Climate Change*, Oxford 2008.
- World Bank Group, *The Cost of Air Pollution: Strengthening the Economic Case for Action*, Washington 2016, <http://documents.worldbank.org/curated/en/781521473177013155/The-cost-of-air-pollution-strengthening-the-economic-case-for-action> [dostęp: 10.09.2023].

Streszczenie

Monika A. Król

Zagrożenia dla środowiska związane ze zmianami klimatu a podmiotowe prawo do środowiska w świetle prawa międzynarodowego

Jednym z globalnych wyzwań współczesnego prawa ochrony środowiska pozostaje przeciwdziałanie skutkom i dostosowanie do zmian klimatu. Zmiany te mogą zakłócać, zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio, korzystanie z bezpiecznego, czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska. Celem artykułu było ukazanie wpływu zmian klimatu na podmiotowe prawo do środowiska w aktach i dokumentach przyjmowanych na poziomie międzynarodowym. Poszukiwanie odpowiedzi na podstawowe pytanie badawcze wymagało analizy i oceny aktów i dokumentów organizacji międzynarodowych dotyczących praw człowieka w zakresie, w jakim odnoszą się one do prawa do środowiska oraz prawa do bezpiecznego i stabilnego klimatu. Główny nurt rozważań wymagał uprzedniej analizy podstawowych kategorii pojęciowych prawa ochrony klimatu oraz odniesienia tych kategorii do kwestii usług ekosystemowych. Badania dowodzą, że rola uchwał organizacji międzynarodowych w tworzeniu prawa międzynarodowego jest niezaprzeczalna, ale trzeba pamiętać, że bardzo liczne rezolucje przyjmowane przez Zgromadzenie Ogólne czy Radę Praw Człowieka ONZ są uważane za zalecenia i nie są prawnie wiążące dla państw członkowskich. Urzeczywistnienie tych praw statuowanych na poziomie międzynarodowym musi nastąpić w aktach rangi konwencji, a następnie poprzez ich ratyfikację i implementowanie w prawodawstwach krajowych.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, prawo do środowiska, klimat, zmiany klimatu, usługi ekosystemowe.

Summary

Monika A. Król

Environmental threats posed by climate change and the subjective right to the environment in instruments of international law

One of the global challenges of contemporary environmental law remains countering the effects of and adapting to climate change. These changes can disrupt, both directly and indirectly, the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. The aim of this article was to show the impact of climate change on the subjective right to the environment in acts and documents adopted at the international level. The search for an answer to the basic research question required an analysis and evaluation of the human rights instruments and documents of international organisations insofar as they relate to the right to the environment and the right to a safe and stable climate. The main thrust of the deliberations required a prior analysis of the basic conceptual categories of climate law and relating these categories to the issue of ecosystem services. Research shows that the role of the resolutions of international organisations in creating international law is undeniable, but it should be borne in mind that a large number of resolutions adopted by the UN General Assembly or the Human Rights Council are considered recommendations and are not legally binding on member states. The actualization of these internationally-stated rights must take place in acts of the rank of binding conventions, and then through their ratification and implementation in national legislation.

Keywords: human rights, right to environment, climate, climate change, ecosystem services.